

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Γ' ΤΑΞΗ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
Τετάρτη 17 Ιουνίου 2020
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ:
Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Προσανατολισμού
Παλαιό Σύστημα

(Ενδεικτικές Απαντήσεις)

A1.

1. Λάθος
2. Σωστό
3. Σωστό
4. Λάθος
5. Λάθος

B1. Ο εθισμός προβάλλεται από τον φιλόσοφο ως ο κυριότερος τρόπος απόκτησης της ηθικής αρετής. Οι εκφραστικές επιλογές στις οποίες προβαίνει είναι οι ακόλουθες:

- **Παραδείγματα:** Βασικός στόχος και επιδίωξη των νομοθετών είναι να κάνουν τους πολίτες να αποκτήσουν την ηθική αρετή μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές («οί γάρ νομοθέται τούς πολίτας ἐθίζοντες ποιούσιν ἀγαθούς, ...»). Στην ουσία το επιχείρημα αυτό έχει ως εξής: αν οι ηθικές αρετές ήταν έμφυτες, όλες οι ενέργειες των νομοθετών να κάνουν τους πολίτες καλούς θα ήταν μάταιες, αφού όλοι θα γεννιόντουσαν με ή χωρίς αυτές και οποιαδήποτε προσπάθεια δεν θα μπορούσε να μεταβάλει αυτά τα χαρακτηριστικά. Έτσι αποδεικνύεται αφενός ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως και αφετέρου ότι αυτές δεν αποκτώνται αλλιώς παρά μόνο με τη διαρκή άσκηση και την επανάληψη ηθικών πράξεων.
- **παράδειγματα και αναλογία:** «ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη· ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται κιθαρισταί. **Ἀνάλογον** δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες». Ο φιλόσοφος αξιοποιεί τα παραδείγματα του οικοδόμου και του κιθαριστή γενικεύοντας (οἱ

λοιποὶ πάντες), για λόγους μάλλον συντομίας. Διευκρινίζει με αυτά ότι η απόκτηση μιας δεξιότητας προϋποθέτει την εξάσκηση του ανθρώπου στο περιεχόμενο της δεξιότητας που επιθυμεί να αποκτήσει. Έτσι, αν κάποιος αποφάσισε να γίνει οικοδόμος, η άσκησή του δεν μπορεί παρά να είναι στην οικοδομική τέχνη. Το ίδιο και εκείνος που θέλει να γίνει κιθαριστής, θα ασκηθεί στο παίξιμο της κιθάρας. Όμως απλώς η οποιαδήποτε εξάσκηση για την απόκτηση μιας δεξιότητας δεν οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα, αλλά η ποιότητα της εξασκήσεως, που προηγείται, καθορίζει την ποιότητα της αποκτημένης δεξιότητας. Σε αυτό ακριβώς αναφέρεται η συνέχιση του παραδείγματος από τον Αριστοτέλη. Χρησιμοποιώντας τα ίδια παραδείγματα προσθέτει ένα νέο στοιχείο: τη σημασία της καλής («εὖ») και της κακής («κακῶς») άσκησης στην ποιότητα της αποκτημένης επίκτητης ιδιότητας. Δεν αρκεί, λοιπόν, απλώς να εξασκούμαστε σε μια οποιαδήποτε πράξη, αλλά να εξασκούμαστε σε καλές και σωστές πράξεις. Αυτό το βλέπουμε και στις τέχνες, αλλά και στις ηθικές αρετές. Θα γίνουμε καλοί οικοδόμοι, όχι αν απλώς οικοδομούμε συνεχώς, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό χτίσιμο, και καλοί κιθαριστές, όχι αν απλώς παίζουμε συνεχώς κιθάρα, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό παίξιμο της κιθάρας. Με τη χρήση του «επαγωγικού παραδείγματος» ο Αριστοτέλης δείχνει ότι στην πράξη η ποιότητα της άσκησης και της μαθητείας προσδιορίζει την ποιότητα της επίκτητης ιδιότητας. Έτσι φαίνεται να αποδέχεται ότι η ποιότητα άσκησης και η ποιότητα της επίκτητης ιδιότητας συνδέονται με σχέση αιτίου αποτελέσματος. Με τη σκέψη αυτή ο Αριστοτέλης επιχειρεί να αποδείξει ότι η ηθική αρετή προϋποθέτει τον εθισμό και η ποιότητα της ηθικής αρετής είναι ανάλογη της ποιότητας του εθισμού. Θα γίνουμε λοιπόν ηθικά ενάρτεροι, μόνο αν εξασκηθούμε σε ηθικά ενάρτερες πράξεις σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής.

B2. Ο Αριστοτέλης προβαίνει στη σύγκριση αρετής και τέχνης καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η ηθική αρετή : *τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική*. Το επιχείρημά του έχει ως εξής:

- *Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη... πρὸς τοῦτο βλέποντες ἐργάζονται*: ο Αριστοτέλης δείχνει ότι κάθε τεχνική εργασία συνδέεται με σκοπό και πράξη (οὕτω τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ, πρὸς τὸ μέσον βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα). Μάλιστα ο σκοπός καθορίζει τη γένεση και η ποιότητα των μέσων «οὕτω» την ποιότητα της πραγμάτωσης του σκοπού «εὖ ἐπιτελεῖ». Ο τρόπος πραγμάτωσης του σκοπού δίνεται επεξηγηματικά με τα μετοχικά σύνολα «βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα». Με τη μετοχή «βλέπουσα» εννοεί τη θεωρητικά προγενέστερη σύλληψη του σκοπού που εδώ ταυτίζεται με τη στόχευση του

μέσου, και με τη μετοχή «*ἄγουσα*» την πράξη με την οποία πραγματώνεται ο σκοπός της μεσότητας. Η μεσότητα εμφανίζεται δυνάμει στη θεωρητική σύλληψή της ως σκοπού, ενώ πραγματώνεται ἐνεργεία, καθώς με την πράξη προσλαμβάνει τα γνωρίσματά της στα έργα, δηλαδή το τέλειον και το αὐταρκές. (*ὄθεν εἰώθασιν ἐπιλέγειν...πρὸς τοῦτο βλέποντες ἐργάζονται*): Όταν η τέχνη - επιστήμη λειτουργεί σωστά, επιδιώκει τη μεσότητα και γι' αυτό τα έργα που δημιουργεί είναι τέλεια, ολοκληρωμένα («*τοῖς εὖ ἔχουσιν ἔργοις*»). Με τον όρο «*ολοκληρωμένο ἔργο*» εννοούμε αυτό που βρίσκεται στη μεσότητα, που τηρεί το μέτρο και την αρμονία και εξισορροπεί τις αντιθέσεις ανάμεσα στην υπερβολή και στην ἔλλειψη. Γι' αυτό από αυτό δεν μπορούμε ούτε να αφαιρέσουμε κάτι («*οὔτ' ἀφελεῖν*»), γιατί δεν έχει κάτι περιττό και με την αφαίρεση θα το οδηγήσουμε στην ἔλλειψη, ούτε να προσθέσουμε κάτι («*οὔτε προσθεῖναι*»), γιατί δεν του λείπει κάτι και με την πρόσθεση θα το οδηγήσουμε στην υπερβολή. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η υπερβολή και η ἔλλειψη διαταράσσουν την ισορροπία και καταστρέφουν την τελειότητά του («*φθειρούσης*»), ενώ η μεσότητα τη διαφυλάσσει («*σωζούσης*»).

- ἢ δ' ἀρετὴ ... καὶ ἡ φύσις: Στο χωρίο αυτό ο Αριστοτέλης συσχετίζει τις έννοιες τέχνη (η οποία εδώ ταυτίζεται με τον όρο «ἐπιστήμη»), φύση και ἀρετὴ και διαπιστώνει ότι ἔχουν ένα κοινό γνώρισμα, αλλά και διαφορές. Το κοινό τους γνώρισμα είναι ότι και οι τρεις ἔχουν τη δυνατότητα να δημιουργούν μορφές. Η διαφορά τους ἔγκειται σε τι δίνει μορφή η καθεμιά.

Συμπέρασμα: τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστικὴ

Η χρήση υποθετικού συλλογισμού, ο οποίος βασίζεται σε προκείμενες από τις οποίες η μία τουλάχιστον είναι υποθετική πρόταση, προσιδιάζει στο ύφος του επιστημονικού λόγου, γιατί υποδηλώνει μετριοπάθεια, διαλλακτικότητα και ἔλλειψη δογματισμού. Ἄλλωστε, μέσα στο πλαίσιο της επιστημονικής ἔρευνας εντάσσεται και η διατύπωση υποθέσεων, οι οποίες αργότερα επαληθεύονται ή διαψεύδονται. Τη μετριοπάθεια και τη διαλλακτικότητα υποδηλώνει και η χρήση της δυνητικής ευκτικής στο χωρίο «*τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστικὴ*», η οποία δηλώνει αυτό που είναι δυνατό να γίνει στο παρόν και το μέλλον, δηλαδή το πιθανό και ενδεχόμενο. Ας μην ξεχνάμε, εξάλλου, ότι ο Αριστοτέλης συνέγραψε τα Ηθικά Νικομάχεια (ὡπως πληροφορούμαστε και από την εισαγωγή του σχολικού εγχειριδίου) σε ώριμη πια ηλικία, την οποία χαρακτήριζε η ηρεμία, η νηφαλιότητα, η ώριμη σκέψη και η ἔλλειψη δογματισμού.

- B3. α. Λάθος (σελ. σχ. Βιβλίου 128)**
β. Λάθος (σελ. σχ. Βιβλίου 128)
γ. Λάθος (σελ. σχ. Βιβλίου 133)
δ. Λάθος (σελ. σχ. Βιβλίου 139)
ε. Σωστό (σελ. σχ. Βιβλίου 139)

B4. Ενδεικτική απάντηση

Θέμα : νομοθέται, **συνήθεια :** έθίζοντες, **ψυχοφθόρος :** φθείρεται, **ανούσιος :** έστιν, **ανεκτός :** είχεν, **αβλεψία :** βλέπουσα, **ασωτία :** σωζούσης, **άρρητος :** λέγομεν, **αφαίρεση :** άφελείν, **βολίδα :** ύπερβολή.

B5. Στο μεταφρασμένο απόσπασμα ο Πρωταγόρας αναφορικά με τη διδασκαλία της αρετής επισημαίνει τα ακόλουθα:

Για να υπάρξει και να διατηρείται η πόλη χρειάζεται οι άνθρωποι να συνδέονται με την αρετή και τα μέρη της, είτε με τη διδασκαλία είτε με την τιμωρία και τον εξαναγκασμό. Όπως ο σπουδαίος πολιτικός έτσι και ο απλός πολίτης χρειάζεται να χαρακτηρίζεται από το ενιαίο της αρετής, για να υπάρξει πόλη και ο ίδιος αρμονικά ενταγμένος μέσα σε αυτή. Προς αυτή την κατεύθυνση προσανατολισμένη η διαπαιδαγώγηση του πολίτη αποβλέπει στο να του εμφυσήσει την αρετή και τα μέρη της, ώστε να ενεργεί κατά τρόπο συμβατό με τον τρόπο ύπαρξης της πόλης. Αν όμως η διαπαιδαγώγηση αστοχεί και αποτυγχάνει, και δεν συμμορφώνεται ο πολίτης στις αρχές της αρετής, τότε επιβάλλονται ποινές, τιμωρίες, κολασμοί, ώστε να εθιστεί, έστω και με αυτό τον τρόπο, στο ενιαίο της αρετής (εάν υπάρχει λοιπόν... με την τιμωρία, να βελτιωθεί). Επιπλέον, όποιος αδυνατεί να δεχτεί και να προσαρμόσει τη συμπεριφορά του στην αρετή και τα μέρη της, δεν έχει θέση μέσα στην κοινωνία, εξορίζεται ή θανατώνεται. Παρόλο, όμως, που η καθολικότητα της αρετής αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για τη συγκρότηση των πολιτικών κοινωνιών, μερικοί είναι ανεπίδεκτοι και αδυνατούν να οικειωθούν και στοιχειωδώς την αρετή και τα μέρη της. Αυτοί, λοιπόν, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Πρωταγόρα, πρέπει να εκδιώκονται από την πόλη ή να θανατώνονται.

Ωστόσο, η άποψη που διατυπώνει ο Αριστοτέλης αναφορικά με τη διδασκαλία της ηθικής αρετης είναι διαφορετική. Σύμφωνα με το πρωτότυπο

κείμενο, («Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάσκοντος...κακοί») για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής απαραίτητη κρίνεται η συμβολή του διδάσκοντος και της διδασκαλίας, της εκπαίδευσης γενικότερα, γιατί η ηθική ποιότητα του κάθε ανθρώπου προκύπτει όχι απλώς από την άσκηση, αλλά από την ποιότητα της άσκησης που έχει προηγηθεί. Ο δάσκαλος θα δώσει τον προσανατολισμό του ορθού εθισμού διδάσκοντας τους κανόνες της αρετής, τους τρόπους εφαρμογής τους και εκπαιδεύοντας στην ορθή άσκηση. Ο δάσκαλος είναι αυτός που παρακολουθεί και καθοδηγεί τους ανθρώπους στον σωστό εθισμό. Το ίδιο απαραίτητος είναι ο δάσκαλος και στις τέχνες, διότι αυτός θα διδάξει τον ασκούμενο σε μια τέχνη τους κανόνες της και τον σωστό τρόπο εφαρμογής τους. Αυτός ακριβώς είναι και ο ρόλος του νομοθέτη στην πόλη: **αποτελεί τον δάσκαλο των πολιτών**, ο οποίος χρησιμοποιώντας τα σωστά μέσα, δηλαδή τους σωστούς νόμους, θα διδάξει τους πολίτες τι είναι δίκαιο και τι άδικο, θα ορίσει τους κανόνες της δίκαιης και ηθικής συμπεριφοράς μέσα στην πόλη και θα τους οδηγήσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών και, άρα, στην ευδαιμονία. Επομένως, καταλήγουμε και πάλι στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες, αφού στην αντίθετη περίπτωση ο ρόλος του δασκάλου θα ήταν μάταιος. Αντίθετα, οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τη σωστή άσκηση, με τη διαρκή επανάληψη ηθικών πράξεων.

Γ. ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ξενοφών, Πόροι V, 11-13, (OXFORD CLASSICAL TEXTS)

Γ1. Και αν τυχόν κάποιος με ρωτούσε «Πράγματι (ή αλήθεια), αν κάποιος αδικεί την πόλη, λες ότι κατά τη γνώμη σου πρέπει να συνάψουμε ειρήνη ακόμα και με αυτόν»; Δε θα συμφωνούσα· αλλά κυρίως λέω ότι πολύ γρηγορότερα θα τιμωρούσαμε αυτούς τους ίδιους, αν δεν αδικούσαμε κανέναν· διότι (έτσι) δεν θα έχουν κανέναν σύμμαχο.

Γ2.

Το συγκεκριμένο απόσπασμα αναφέρεται στην οικονομική ευημερία της Αθήνας ως απόρροια της ειρήνης. Ο Ξενοφώντας υποστηρίζει ότι σε περίοδο ειρήνης η πόλη αποκτά οικονομική ευρωστία επειδή παρατηρείται αύξηση

των εσόδων της (*ἐν εἰρήνῃ μὲν πάνυ πολλὰ χρήματα εἰς τὴν πόλιν ἀνενεχθέντα*), όπως συμπεραίνει ο ιστορικός σύμφωνα με όσα συνέβησαν στο παρελθόν στην Αθήνα, κυρίως κατά την περίοδο που δε σημειώθηκαν ναυτικές συγκρούσεις (*ἐπεὶ δὲ εἰρήνη κατὰ θάλατταν γεγένηται, ἠύξημένας τε τὰς προσόδους*). Επίσης σε καιρὸ εἰρήνης ἡ πόλις μπορεί να αξιοποιήσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα ἔσοδά της και οι πολίτες ἔχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν τα χρήματα αυτά προς ὄφελός τους (*ταύταις ἐξὸν τοῖς πολίταις χρῆσθαι ὅ τι βούλονται*). Τέλος ο Ξενοφώντας θεωρεῖ ὅτι οι πόλεις σε περιόδους εἰρήνης μπορούν να ἔχουν συμμάχους που θα τους βοηθήσουν σε μελλοντική πολεμική σύρραξη. Αντίθετα σε περίοδο πολέμου ἡ οικονομική κατάσταση των πόλεων είναι δυσχερής καθὼς μία πόλις αναγκάζεται να κατασπαταλήσει τα ἔσοδά της χρησιμοποιώντας τα , εκτός ὅλων των ἄλλων για αμυντικούς ἢ επιθετικούς σκοπούς (*μὲν τὸν πόλεμον καὶ τῶν προσόδων πολλὰς ἐκλιπούσας καὶ τὰς εἰσελθούσας εἰς παντοδαπὰ [πολλὰ] καταδαπανηθείσας*).

Γ3.α.

Οι μετοχές του αποσπάσματος είναι: **ἐκλιπούσας, τὰς εἰσελθούσας, καταδαπανηθείσας.**

ἐκλιπούσας : **ἐξέλειπες**

εἰσελθούσας: **εἰσήεις ἢ εἰσήεισθα**

καταδαπανηθείσας: **κατεδαπανῶ**

[Οι απαντήσεις ακολουθοῦν το σχολικό βιβλίο της γραμματικής.]

β.

α. **μᾶλλον** (επίρρημα συγκριτικού βαθμοῦ)

Θετικός βαθμός: **μάλα**

Υπερθετικός βαθμός: **μάλιστα**

β. **θᾶπτον** (επίρρημα συγκριτικού βαθμοῦ)

Θετικός βαθμός: **ταχέως (ταχύ)**

Υπερθετικός βαθμός: **τάχιστα**

Υ.

τις: τισί (ν)

προσόδους : αἱ πρόσοδοι

πολίταις: (ῶ) πολῖτα

Γ4.α.

ἢ εἰρήνην: β' ὄρος σύγκρισης (από τον συγκριτικό βαθμό *κερδαλεώτερον* με α' ὄρο τη λέξη: *πόλεμον*) ως υποκείμενο του ειδικού απαρεμφάτου *εἶναι* (φαινόμενο ετεροπροσωπίας).

ταῦτα: υποκείμενο του ρήματος *ἂν κριθείη*. Παρατηρείται αττική σύνταξη.

τῶν προσόδων: ονοματικός ετερόπτωτος προσδιορισμός στο επίθετο *πολλάς* ως γενική διαιρετική.

ἄγειν: τελικό απαρέμφατο ως υποκείμενο του απροσώπου ρήματος *χρή* (ετεροπροσωπία).

β.

Η μετοχή *ἀνενεχθέντα* είναι κατηγορηματική μετοχή που αναφέρεται στο αντικείμενο (*χρήματα*) του ρήματος *εὔρησει* ως *κατηγορηματικός προσδιορισμός*. Η μετοχή χαρακτηρίζεται κατηγορηματική καθώς εξαρτάται από το ρήμα *εὔρησει* που δηλώνει αντίληψη, επαφή με τον εξωτερικό κόσμο.

Υ.

Μετατροπή του πλαγίου λόγου σε ευθύ: « *Πολύ θᾶπτον ἂν τιμωροίμεθα αὐτούς, εἰ μηδένα ὑπάρχομεν ἀδικοῦντες.*»

Μετατροπή του πλαγίου λόγου σε ευθύ με ταυτόχρονη μετατροπή του υποθετικού λόγου από το είδος που δηλώνει την απλή σκέψη του λέγοντος στο είδος που δηλώνει το αντίθετο του πραγματικού : «*Πολύ θᾶπτον ἂν ἐτιμωρούμεθα αὐτούς, εἰ μηδένα ὑπήρχομεν ἀδικοῦντες.*»